

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра конституційного,
адміністративного та фінансового
права

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: „Актуальні питання господарського права”

на тему:

„Особливості правового становища підприємства”

Студента 1 курсу групи ПРм - 11
Галузь знань 08 «Право»
Спеціальність 081 «Право»
Прядуна В.В.
Керівник: д.ю.н., проф. Гречанюк С.К.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПІДПРИЄМСТВА	6
1.1. Підприємство: поняття та сутність.....	6
1.2. Ознаки підприємства як суб'єкта господарювання.....	8
РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКА КОМПЕТЕНЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЇХ МАЙНА	12
2.1. Поняття та зміст господарської компетенції підприємств.....	12
2.2. Правовий режим майна підприємств.....	14
РОЗДІЛ 3. ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ	18
3.1. Класифікація підприємств.....	18
3.2. Організаційно-правові форми унітарних підприємств.....	24
3.3. Організаційно-правові форми корпоративних підприємств.....	33
3.4. Асоційовані підприємства.....	39
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Підприємства як учасники економічних відносин є провідниками, які поєднують особисті інтереси з суспільними.

Удосконалення правового статусу підприємств та підвищення ефективності їх господарювання є невід'ємним елементом стратегії розвитку економіки України. На сьогодні велика кількість видів та організаційно-правових форм підприємств породжують на практиці безліч питань щодо визначення особливостей їх правового статусу і, відповідно, застосування певних положень чинного законодавства України.

Поняття «підприємство» є узагальнюючим, збірним. По-перше, воно визначає підприємства як певні організаційно-правові форми господарювання. По-друге, це поняття є загальногалузевим, тобто притаманне будівельним, транспортним, сільськогосподарським, торговельним та іншим підприємствам.

Правове становище підприємств регулюють Господарський та Цивільний кодекси України, що вступили в дію з 1 січня 2004 року, Закони України «Про господарські товариства» (від 19.09.1991 р.), «Про кооперацію» (від 10 липня 2003 р.), інші закони та численні підзаконні нормативно-правові акти, які враховують особливості положення певних видів підприємств. Прийняття Господарського кодексу України як кодифікованого нормативно-правового акту слугувало подальшому розвитку законодавства, поєднанню приватноправових методів правового регулювання на паритетних засадах з публічно-правовими, однак прийняття ГК України не вирішило всіх проблем, пов'язаних з правовим положенням підприємств. У правовому регулюванні становища підприємств та їх діяльності є певні недоліки, неузгодженість, які вказують на доцільність комплексного наукового дослідження проблем правового становища підприємств.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексний аналіз господарського законодавства, практики його застосування та відповідних теоретичних засад.

Для досягнення цієї мети були поставлені та вирішені наступні завдання: дослідити сутність підприємства, проаналізувати визначення підприємства як суб'єкта господарювання; виділити ознаки підприємства і складові його організаційно-правової форми; дослідити правовий режим майна підприємств та його вплив на визначення правового становища підприємства; дослідити стан українського законодавства, що закріплює правове положення підприємств різних видів; дослідити питання створення підприємствами дочірніх підприємств.

Об'єктом дослідження є сукупність господарських відносин, що виникають в процесі створення, функціонування та припинення діяльності підприємств.

Предметом дослідження є правове становище підприємств як суб'єктів господарювання.

Методологію дослідження становлять загальнонаукові (системний, аналізу, синтезу, індукції, дедукції) та спеціальні (метод тлумачення правових норм) методи наукового пізнання. За допомогою системного методу, методу аналізу і синтезу досліджувалися теоретичні положення про підприємство як різновид господарюючих суб'єктів. Методом індукції та дедукції одержані під час аналізу видів підприємств висновки поширювалися на підприємства всіх форм власності та навпаки, загальні результати використовувалися для пояснення рис, притаманних окремим організаційно-правовим формам підприємств. Для виявлення відповідності норм права суспільним відносинам застосовувався метод тлумачення правових норм.

Науково-теоретичну основу проведеного дослідження складають роботи вчених, присвячені правовому статусу господарюючих суб'єктів, в тому числі підприємствам, стану та проблемам господарського законодавства України, а саме: С.М. Братуся, В.І. Борисової, В.І. Васильєва, М. Вебера, О.М. Вінник, В.Д. Волкова, Т.В. Кашаніної, О.Р. Кібенко, Н.І. Косякової, В.М. Кравчука, І.Ю. Краська, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Є.О. Суханова, М.І. Титова, В.В. Хахуліна,

О.О. Чувпила, В.І. Шакуна, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, А.Н. Широкова, В.С. Щербини та багатьох інших дослідників.

Структура курсової роботи зумовлена цілями і завданнями дослідження.

Вона складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПІДПРИЄМСТВА

1.1. Підприємство: поняття та сутність

Первинною ланкою економіки будь-якої країни є підприємство. Саме воно виготовляє продукцію, утворює робочі місця, створює додаткову вартість, яка формує валовий національний продукт та багатство всієї країни в цілому. Тому від ефективності функціонування підприємства залежить стан економічного розвитку держави та добробут населення.

Розглянемо головні засади визначення сутності підприємства як економічної категорії в сучасних умовах. Головними рисами, що визначають сутність підприємства є такі:

- 1) підприємство - це самостійна основна ланка народного господарства;
- 2) підприємство - це відокремлена спеціалізована господарча одиниця, основою якої є професійно організований трудовий колектив, який за допомогою засобів виробництва, що є в його розпорядженні, виготовляє необхідну споживачу продукцію, виконує роботи, надає послуги;
- 3) підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, створений відповідно до діючого законодавства для виробництва продукції та надання послуг з метою задоволення суспільних потреб та отримання прибутку;
- 4) підприємство - це юридична особа, яка відповідає певним ознакам, що встановлені діючим законодавством країни, на території якої вона зареєстрована.

Відповідно до Господарського Кодексу України, підприємство - це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної та іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Підприємства можуть створюватися як для здійснення підприємництва так і для некомерційної господарської діяльності.

Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в банківських установах, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Підприємство представляє собою виробничо-технологічну, організаційну та економічну єдність, тому йому притаманні наступні ознаки:

1) проведення підприємницької діяльності, тобто самостійна, ініціативна, систематична діяльність з виробництва продукції / робіт / послуг та їх реалізація з метою одержання прибутку;

2) володіння правами юридичної особи;

3) певна самостійність у прийнятті господарських рішень;

4) порівняння доходів та витрат, ведення автономного бухгалтерського обліку;

5) єдність і цілісність майнового комплексу, як правило, із замкненою технологічною структурою.

Основними умовами ефективного функціонування підприємства в ринкових умовах є:

- економічна самостійність;

- самоокупність, рентабельність, самофінансування;

- матеріальна зацікавленість та відповідальність за результати діяльності;

- дотримання законів та рішень законодавчої та виконавчої влади.

Функціонування підприємства в ринкових умовах господарювання передбачає реалізацію ним наступних видів діяльності:

1) виробнича діяльність - організація та регулювання процесу виготовлення продукції;

2) комерційна діяльність - рекламна діяльність, організація збуту та постачання;

3) економічна діяльність - стратегічне та поточне планування, облік та звітність, ціноутворення ресурсне забезпечення, фінансова діяльність, зовнішньоекономічна діяльність;

4) інноваційна діяльність - науково-технічні розробки, технологічна підготовка виробництва, впровадження досягнень НТП;

5) управління персоналом та організація стимулювання праці - кадрова політика підприємства, системи управління персоналом, ефективність використання трудового потенціалу, системи оплати праці, мотивація трудової діяльності, тощо;

6) дослідження зовнішнього середовища - ринку збуту продукції, ринку факторів виробництва, інструментів державного регулювання, конкурентів.

1.2. Ознаки підприємства як суб'єкта господарювання

Правове становище підприємств в українському законодавстві, що почало формуватися після здобуття Україною державної незалежності, вперше було визначено Законом України від 27.03.1991 р. "Про підприємства в Україні", більшість положень якого була врахована при розробці Господарського кодексу України (набув чинності з 01.01.2004 р.). Слід зазначити, що в новому Цивільному кодексі поняття підприємства дається в главі 12 "Загальні положення про об'єкти цивільних прав" у ст. 191 "Підприємство як єдиний майновий комплекс". Відповідно до цієї статті "підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності", і як така є сукупністю нерухомих і рухомих речей, майнових та інших прав, а також може бути в цілому чи в частині об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів. На відміну від Цивільного кодексу, Господарський кодекс (статті 62-72) визначає підприємство самостійним суб'єктом господарювання, якому притаманні такі риси:

- належність до основної ланки економіки;
- безпосереднє здійснення виробничої, науково-дослідницької і комерційної

діяльності та іншої господарської діяльності - як комерційної (підприємницької), так і некомерційної;

- можливість функціонування на будь-якій формі власності: державній (державні та казенні підприємства), комунальній (комунальні підприємства), колективній (підприємства у формі виробничих кооперативів, господарських товариств, колективних підприємств), приватній (приватні підприємства);
- установчий документ - зазвичай статут, якщо інше не встановлено законом (так, для підприємств, що діють у формі повного чи командитного товариства, установчим документом буде засновницький договір - ч. 1 ст. ГК 82);
- функціонування на базі відокремленого майна, що знаходить вираз у наявності самостійного балансу та рахунку в банку; це майно може бути закріплено за підприємством на праві власності (підприємства у формі господарських товариств і виробничих кооперативів, приватне підприємство, якщо засновник (власник майна) сам (без найманого керівника) управляє цим підприємством), праві господарського відання (державні підприємства, комунальні підприємства, приватні підприємства з найманим керівником, а також підприємства громадських, релігійних, кооперативних організацій, якщо засновник застосував цей правовий титул при закріпленні за підприємством виділеного йому майна), праві оперативного управління (казенні підприємства, а також інші унітарні - зазвичай не комерційні - підприємства, якщо власник для закріплення за останніми майна обирає цей правовий титул), праві користування (може застосовуватися як додатковий правовий титул до одного з вищезазначених, як це має місце, наприклад, в орендному підприємстві);
- наявність господарської правосуб'єктності, в тому числі статусу юридичної особи з одночасною заборонаю мати у своєму складі інших юридичних осіб; підприємство може складатися з виробничих структурних підрозділів (виробництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), функціональних структурних підрозділів апарату управління (управлінь, відділів, бюро, служб тощо), а також мати філії, представництва, інші відокремлені підрозділи;

- індивідуалізація підприємства як самостійного суб'єкта господарювання забезпечується наявністю у нього власного найменування (фірмової назви), що відображається в його вихідних документах, печатці; як платник податку підприємство повинно мати ідентифікаційний код;

- порядок управління підприємством залежить від типу підприємства - унітарного (управління здійснюється одноособовим керівником, що призначається власником майна підприємства) чи корпоративного типу (управління здійснюється за допомогою створених учасниками органів: збори учасників, виконавчий та контрольний органи);

- ступінь самостійності підприємства (обсяг його прав та обов'язків) залежить від правового режиму майна підприємства: (а) підприємства-власники майна мають максимальний обсяг прав (затверджують свій статут, вирішують усі питання стратегічного плану - щодо реорганізації і ліквідації підприємства, зміни напрямків діяльності, використання майна (у т. ч. розподіл прибутку тощо) та мінімум обов'язків (сплата податків та інших обов'язкових платежів, ведення бухгалтерського обліку та подання статистичної звітності, внесення змін до відомостей державної реєстрації у разі наявності підстав для цього; дотримання вимог екологічного, трудового, містобудівного та іншого законодавства; виконання умов укладених договорів та дотримання прав і законних інтересів інших осіб); (б) щодо підприємств - невластників (правовий титул майна такого підприємства - або право повного господарського відання, або право оперативного управління) стратегічні питання створення та діяльності таких підприємств вирішуються власниками їхнього майна (їх представниками), які затверджують статут підприємства, призначають його керівника, визначають правовий титул майна та межі майнової самостійності підприємства, в т. ч. порядок використання його прибутку, вирішують питання реорганізації та ліквідації підприємства тощо.

Частина питань погоджується з власником майна (створення філій, представництв підприємства, випуск облігацій підприємства тощо).

Лише деякі питання вирішуються підприємством самостійно (формування

виробничої програми, прийняття (неприйняття) державного замовлення, встановлення господарських зв'язків, наймання та звільнення працівників, організація виробничого процесу і т. ін.). Таке підприємство має додаткові обов'язки, крім вже названих: виконувати вказівки власника або погоджувати з ним питання діяльності підприємства у передбачених законом та статутом підприємства випадках (якщо це не суперечить вимогам законодавства), відраховувати власникові визначену ним частину чистого прибутку підприємства; використовувати закріплене за підприємством майно лише в межах, визначених законом та статутом підприємства.

РОЗДІЛ 2. ГОСПОДАРСЬКА КОМПЕТЕНЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ЇХ МАЙНА

2.1. Поняття та зміст господарської компетенції підприємств

В сучасній Україні перехід до ринкової економіки зумовив появу специфічних суб'єктів договірних відносин. Тому при укладенні господарських договорів між суб'єктами господарювання має значення встановлення особливостей господарської компетенції учасників договірних відносин.

Відповідно до законодавства України учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 10 ГК) визнаються суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

В свою чергу, держава, органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 8 ГК) не є суб'єктами господарювання, їх господарська компетенція реалізується від імені відповідної установи. Суб'єктами господарської діяльності (ст. 55 ГК) визнають учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна. Слід звернути увагу, що це визначення нагадує визначення юридичної особи (ст. 80 ЦК). Але далі в ГК конкретизовано перелік суб'єктів господарювання: господарські організації — юридичні особи (підприємства), створені відповідно до ЦК, державні комунальні та інші підприємства, створенні відповідно до ГК, а також інші юридичні особи, які провадять господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як

підприємці; філії, представництва, інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для провадження господарської діяльності. ГК не надає **філіям та представництвам статусу юридичної особи** (ч. 4 ст. 64 ГК).

Отже, суб'єктами господарювання визнаються і відокремлені структурні підрозділи юридичних осіб. Зазначені структурні одиниці (відокремлені підрозділи) здійснюють свою господарську діяльність (ст. 132 ГК) від імені тих організацій, підрозділами яких вони є. При цьому визначення ознак учасників господарських відносин ще більше конкретизується: у ч. 3 ст. 175 ГК зазначено, що зобов'язання майнового характеру між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами-громадянами (громадянами, що не зареєстровані як підприємці), не є господарськими.

В останні роки деякі правознавці пропонують замінити поняття «юридична особа» більш відповідним, на їхню думку, економічному та юридичному стану суб'єктів господарської діяльності поняттям «підприємство» (Мамутов В.К., Чувпило О.О., 1996). В ГК України визначено (ст. 62 ГК), що підприємство — це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. *Підприємство є юридичною особою*, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку з найменуванням та ідентифікаційним кодом.

Але іншими законодавчими актами обмежується коло суб'єктів, що мають право оптової торгівлі таким специфічним видом лікарських засобів, як спирт етиловий, та контрольованими речовинами. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про Реєстр закладів охорони здоров'я і підприємств зооветеринарного постачання, що здійснюють оптову торгівлю спиртом етиловим на медичні та ветеринарні цілі» № 1908 від 28.12.2000 р. обмежено

коло осіб, що мають право відпуску лікувально-профілактичним закладам спирту етилового. В зазначений Реєстр включені лише юридичні особи.

Виникнення спеціальної правоздатності юридичних осіб, діяльність яких пов'язана з обігом лікарських засобів, базується на основі ГК України, ЦК України та законів, які регламентують механізми реалізації державних інтересів, та інших правових актів, до яких, наприклад, належать ліцензії на провадження видів діяльності, пов'язаних з обігом лікарських засобів. Юридичні наслідки видачі ліцензії на діяльність, пов'язану з обігом лікарських засобів, уповноваженим органом управління — це не зобов'язання юридичної особи здійснювати визначені дії, зазначені в ліцензії, а можливість мати суб'єктивні права та нести обов'язки. Тобто, в рамках наявної спеціальної правоздатності в повній мірі проявляється принцип автономії волі суб'єкта правовідносин.

Але, враховуючи ст. 2 ГК України, відповідно до якої господарською компетенцією наділяються лише учасники відносин у сфері господарювання, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності, візьмемо до уваги можливість наявності та змісту господарської компетенції учасників договірних відносин.

2.2. Правовий режим майна підприємств

Підприємницька діяльність громадян та юридичних осіб здійснюється в певних організаційно-правових формах і за порядком, який встановлено законодавством України. Домінуюче місце серед організаційно-правових форм підприємництва належить підприємству. Всі основні нормативні акти, які приймаються щодо підприємництва, виключно правового положення підприємства. В більшості правових систем поняття “підприємство” визначає певний майновий комплекс, тобто суб'єкт та об'єкт цивільних правовідносин. За українським законодавством підприємництво – це не тільки майновий

комплекс, а й юридична особа. Так, ст. 62 Господарського кодексу України визначає: підприємство – це самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідну і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку.

Підприємство має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки у банках, печатку зі своїм найменуванням, а промислове підприємство – також товарний знак. Підприємство для власної діяльності має необхідне майно – основні та обігові кошти, інші цінності, які належать йому на певних правових засадах – на праві власності або на праві певного господарського відання. Майно підприємства економічно та юридично, як правило, відмежоване від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як самостійним суб'єктом права.

Майно, що є державною власністю і закріплене за державним підприємством, належить йому на праві повного господарського відання. Здійснюючи право повного господарського відання, державне підприємство володіє, користується та розпоряджається зазначеним майном на свій розсуд, вчиняючи щодо нього будь-які дії, які не суперечать чинному законодавству чи статуту підприємства.

Відчуження від держави засобів виробництва, що є державною власністю і закріплені за державним підприємством, здійснюється виключно на конкурсних засадах у порядку, що визначається Фондом державного майна України. Одержані в результаті відчуження зазначеного майна кошти направляються виключно на інвестиції.

Відповідно до ст. 66 Господарського кодексу України та ст. 102 Цивільного кодексу України в установчому акті підприємства визначається майно, яке повинно передаватись йому після реєстрації.

Джерелами формування майна підприємства є:

Грошові та матеріальні внески засновників.

Доходи, одержані від реалізації продукції та інших видів господарської діяльності.

Доходи від цінних паперів.

Кредити банків та інших кредиторів.

Капітальні вкладення і дотації з державного бюджету.

Придбання майна іншого підприємства, організації.

Безкоштовні та благодійні внески, пожертвування організацій, підприємств та громадян.

Підприємство, якщо інше не передбачено статутом та законодавством, має право продавати і передавати іншим підприємствам, організаціям чи установам, обмінювати та здавати в оренду, надавати безоплатно в тимчасове користування або позику належні йому будови, інвентар, споруди, устаткування, сировину, матеріальні цінності, а також списувати їх з балансу

РОЗДІЛ 3. ВИДИ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Класифікація підприємств

У залежності від обраного критерію суб'єктів господарювання можна поділити на різні види. Перш за все суб'єктів господарювання розглядають як суб'єктів індивідуальних – фізичних осіб-підприємців та колективних – господарські організації. За законодавством України підприємства відносяться до таких суб'єктів господарювання як господарські організації, становлення та розвиток яких зумовлено сукупністю економіко-правових та соціальних чинників, що постійно змінювалися, забезпечивши різноманітність форм та видів підприємств.

За обсягом і змістом господарської компетенції підприємства відносяться до тих суб'єктів господарювання, які займаються безпосереднім здійсненням господарської діяльності (виробництвом продукції, виконанням робіт, наданням послуг) – суб'єктів основної (первинної) ланки господарювання пяд з іншими господарськими організаціями, обсяг правосуб'єктності яких найбільш повний, чим вони і відрізняються від господарських об'єднань та органів господарського управління.

Самі ж підприємства як суб'єкти господарювання можуть класифікуватися за різними критеріями. Зазвичай для поділу юридичних осіб застосовується така категорія як організаційно-правова форма. В літературі під організаційно-правовою формою одні вчені розуміють комплекс правових норм, що визначають відносини між учасниками підприємства і всіх разом з оточуючим світом та рештою юридичних та фізичних осіб [12]. Інші визначають її як передбачену або санкціоновану правом організаційну структуру, в якій діє юридична особа, вбачаючи її сутність у класифікації юридичних осіб залежно від трьох форм власності та способів розмежування в підприємствах окремих форм власності управління майном. В. Кравчук же навпаки вважає

організаційно-правову форму безвідносною до форми власності, підкреслюючи, що важлива не форма, а хто власник, суб'єкт права власності [19, с. 15].

З огляду на вищезазначене звернемося до діючого законодавства України щодо видів та організаційно-правових форм підприємств. Перш за все ГК розрізняє види підприємств в залежності від форми власності, серед яких називає: приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи); підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності); комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади; державне підприємство, що діє на основі державної власності; підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності). Крім того, ГК встановлює, що в Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом (ч.1 ст. 63 ГК). Господарські товариства ГК з незрозумілих причин прямо не включає ні до приватних підприємств, ні до підприємств колективної власності, а виділяє правовий матеріал щодо них в окрему главу. Організаційні форми підприємств за ГК український законодавець ставить в залежність від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду і відповідно розрізняє унітарні та корпоративні підприємства.

Унітарне підприємство - це підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для цього майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративне підприємство - це підприємство, що утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі

корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

ГК України виділяє підприємства залежно від форми власності:

1) приватні, що засновуються юридичними або фізичними особами на основі їх приватної власності;

2) колективні (згідно з ч. 2 ст. 93 ГК - виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом);

3) державні (державні комерційні (ст. 73 - 75 ГК) та казенні підприємства (ст. 76 - 77 ГК));

4) комунальні підприємства (комерційні та некомерційні (ст. 78 ГК)) та підприємства, засновані на змішаній власності.

Підприємства, в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків, визнається іноземним. Якщо ця частка складає сто відсотків, то підприємство є іноземним. Правовий стан таких підприємств регулюється ст. 50, 116, 117, 326 та розд. 7 ГК, Законом України "Про інвестиційну діяльність" та Законом України "Про інноваційну діяльність".

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду ГК виділяє унітарні та корпоративні підприємства. Головною їх відмінністю є неподільність статутного фонду унітарних та подільність статутного фонду корпоративних підприємств. А тому варто відрізнити схожі юридичні конструкції. Так, згідно з ч. 3 ст. 126 ГК дочірні підприємства є корпоративними, а згідно з Законом України "Про господарські товариства" дочірні підприємства є унітарними. Регулювання створення двох типів інститутів здійснюється за різними принципами. Так, особливий порядок створення дочірніх підприємств, закріплений в Законі України "Про господарські товариства", не стосується корпоративних підприємств, оскільки аналіз статей цього Закону свідчить, що тут під дочірніми розуміють виключно унітарні підприємства. Зауважимо, що судова практика пішла шляхом відмежування правового стану унітарних дочірніх підприємств та заснованих

господарським товариством нових господарських товариств. Зокрема, у постанові Вищого господарського суду зазначено, що питання створення, реорганізації та ліквідації дочірніх підприємств, філій та представництв, затвердження їх статутів та положень, повністю відповідає нормі п. "е" ч. 5 ст. 41 Закону України "Про господарські товариства", однак новостворене ТОВ "Торгівельний будинок "Парус" до таких підприємств не відноситься, у зв'язку з чим висновок судів першої та апеляційної інстанцій про відсутність підстав вважати, що рішення спостережної ради ВАТ "Севастопольський приладобудівний завод "Парус" від 19.12.2002 р. про створення ТОВ "Торгівельний будинок "Парус" прийняте з порушенням компетенції загальних зборів і вимог ст. 41 Закону України "Про господарські товариства", слід визнати обґрунтованим³.

На нашу думку, унітарне дочірнє підприємство потрібно розрізняти від товариства однієї особи, оскільки останнє - це господарське товариство, яке може в будь-який момент перетворитися у товариство з багатьма учасниками.

Згідно з ч. 4 ст. 63 ГК унітарним є підприємство, що створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Частина 4 ст. 63 ГК вказує, що унітарними є серед державних, комунальних та інших підприємств ще й підприємства, засновані на приватній власності засновника (у даному випадку - холдингової компанії).

Частина 5 ст. 63 ГК визначає, що корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними

створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів і ризиків підприємства.

Залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції за рік визначаються малі підприємств, середні або великі підприємства. Ця класифікація провадиться незалежно від форм власності.

Малими визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної 500000 євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Великими визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 1000 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну 5 млн. євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні. Усі інші підприємства ГК відносить до середніх.

ГК не встановлює особливості правового статусу цих видів підприємств, однак держава здійснює підтримку малих та середніх підприємств. Зокрема, КМУ затверджено розпорядження від 22.02.2008 р. N 319-р "Про затвердження плану заходів з виконання у 2008 році Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні".

Частина 8 ст. 63 ГК передбачає, що у випадках існування залежності від іншого підприємства, передбачених ст. 126 ГК, підприємство визнається дочірнім.

Однак при аналізі ст. 126 ГК зустрічаємо два види залежності: вирішальну та просту. Дочірні підприємства утворюються при встановленні лише вирішальної залежності (ч. 3 ст. 126 ГК), хоча з ч. 3 ст. 63 ГК впливає, що для визнання підприємства дочірнім достатньо виникнення лише простої залежності.

Для підприємств певного виду та організаційних форм законами можуть встановлюватися особливості господарювання. Це, зокрема, всі види

державних та комунальних підприємств, підприємства колективної власності, іноземні підприємства, селянські (фермерські) господарства, виробничі кооперативи та ін.

ЦК ж, не згадуючи про підприємства в якості суб'єктів права, передбачив поділ юридичних осіб на приватні і публічні (за особою засновника і за способом створення). Так, засновниками публічних юридичних осіб є державні органи та органи місцевого самоврядування, а засновниками приватних юридичних осіб - фізичні та юридичні особи.

ЦК України кількість можливих організаційно-правових форм безпосереднього здійснення підприємницької діяльності обмежує господарськими товариствами та виробничими кооперативами, не враховуючи при цьому специфіку господарювання в державному та комунальному секторах економіки (ч. 2 ст. 83, ст. 84, ст. 113-116 ЦК).

Відповідно до ч. 2 ст. 83 ЦК товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено і однією особою.

В свою чергу товариства поділяються на підприємницькі і непідприємницькі в залежності від мети одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками. Так, підприємницькі товариства мають таку мету на відміну від непідприємницьких товариств, що таку мету не переслідують. ЦК щодо підприємницьких товариств зазначає, що ними є усі види господарських товариств (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими ж товариствами є споживчі кооперативи, об'єднання громадян, релігійні організації, біржі тощо.

Згідно з ЦК установою приватного права є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної

засновниками, за рахунок цього майна. Прикладом установи може бути благодійний фонд, музей тощо.

Як бачиться, оскільки ч. 1 ст. 83 ЦК має диспозитивний характер, то це дає можливість стверджувати про наявність інших форм юридичних осіб приватного права, до яких і можна віднести різні види підприємств, що були названі вище, а саме передбачені ГК приватні підприємства, фермерське господарство, підприємства колективної власності та інші і у такий спосіб спробувати поєднати положення ГК та ЦК.

Очевидно, що підприємства в розумінні їх ГК як господарських організацій можуть за положеннями нового ЦК існувати лише в формі товариств.

За складом засновників, підприємства можна поділити на:

- 1) створені одним засновником. Це перш за все унітарні підприємства.
- 2) створені декількома засновниками – корпоративні підприємства.

Крім того, підприємства поділяються в залежності від особи засновника на створені: 1) фізичними особами (наприклад, приватні підприємства), 2) юридичними особами (наприклад, дочірні підприємства, об'єднання підприємств); 3) державою в особі уповноваженого органу управління або 4) територіальною громадою в особі органу місцевого самоврядування (наприклад, казенні та комунальні підприємства); 4) змішані (створені різними особами, наприклад господарські товариства).

В залежності від правового режиму майна підприємства поділяються на підприємства-власники свого майна (господарські товариства, виробничі кооперативи тощо) і на підприємства, які не є власниками свого майна (державні, комунальні підприємства, підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій).

3.2. Організаційно-правові форми унітарних підприємств

Визначальною ознакою унітарного підприємства є можливість його заснування лише одним учасником господарських відносин. Таке право мають громадяни України, особи без громадянства, іноземці, юридичні особи – резиденти та юридичні особи-нерезиденти, органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Загальною вимогою законодавця до унітарного підприємства є обов'язковість його заснування на державній, комунальній, власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Ознаками унітарних підприємств є: 1) заснування виключно однією фізичною чи юридичною особою; 2) здійснення управління підприємством – безпосередньо засновником чи призначеним ним керівником; 3) неподільність закріпленого за ними майна на частки (паї); 4) володіння майном на праві господарського відання або на праві оперативного управління (за виключенням приватних підприємств);

5) спеціальна правоздатність, що виражається в чіткому встановленні предмета і цілей діяльності.

Управління унітарним підприємством здійснюється засновником або найманою особою одноособово, що безумовно, виключає протиріччя між засновниками та можливість блокування рішень, яке має місце у корпоративних підприємствах. Якщо керівництво підприємством здійснюється безпосередньо засновником, то це автоматично виключає питання про перевищення повноважень органу підприємства і про відповідальність органів підприємства перед засновником. Якщо ж унітарним підприємством управляє призначений засновником керівник (одноособовий виконавчий орган), то він підзвітний засновнику – органу влади чи місцевого самоврядування, об'єднанню громадян, релігійній організації чи фізичній особі.

Порядок використання прибутку (доходу) унітарного підприємства встановлюється його засновником одноособово. Останній сам визначає розмір

фонду оплати праці, обирає системи і розміри її оплати, планує діяльність, а також намічає перспективи розвитку заснованого ним підприємства.

За законодавством України **державні унітарні підприємства** можуть бути двох видів: державні комерційні та казенні підприємства. Державні комерційні підприємства створюються державою для здійснення підприємницької діяльності і майно закріплюється за ними на праві господарського відання, а казенні підприємства - для здійснення некомерційної господарської діяльності, майно за ними закріплюється на праві оперативного управління.

Державні комерційні підприємства виступають суб'єктами підприємницької діяльності. Це означає, що від їх діяльності держава розраховує отримати не тільки позитивний соціальний ефект (оскільки підприємство, створене державним органом, виконує роботи, надає послуги, випускає продукцію, що мають суспільний характер, санкціоновані державою), а й прибутки матеріального характеру. Це – сплата податків, обов'язкових платежів нарівні з іншими суб'єктами господарювання та відрахування певних коштів державі як власнику, засновнику.

Державні комерційні підприємства діють у конкурентному середовищі, господарюючи на внутрішньому ринку України та встановлюючи зв'язки з партнерами за кордоном, нарівні з суб'єктами господарювання, що відносяться до інших форм власності та інших організаційно-правових форм здійснення підприємницької діяльності, а також з фізичними особами-підприємцями і тому важливу роль має продумана політика щодо державного регулювання господарської діяльності цих підприємств.

Слід пам'ятати, що державне комерційне підприємство, здійснюючи підприємницьку діяльність, несе відповідальність за прийняті рішення та результат своєї господарської діяльності (ч. 5 ст. 74 ГК). І, відповідно, держава та органи, уповноважені управляти підприємством, такої відповідальності не несуть. При цьому самостійність державного комерційного підприємства при здійсненні господарської діяльності не є абсолютною. Воно зобов'язано виконувати розпорядження міністерства, приймати та виконувати доведені до

нього в установленому законодавством порядку державні замовлення і державні завдання, а також враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів, тобто наділено спеціальною компетенцією.

Отримані в процесі здійснення підприємницької діяльності кошти підприємство може використовувати на придбання нових засобів виробництва, іншу інвестиційну діяльність, спрямовану на поліпшення своєї виробничої діяльності в обсягах, передбачених затвердженим фінансовим планом (ст. 75 ГК).

Державне комерційне підприємство за рішенням КМ України може бути перетворено у корпоратизоване підприємство (державне акціонерне товариство). Розглядаючи доцільність такого перетворення з погляду інтересів держави, варто виходити з того, що в обох випадках (коли підприємство є державним комерційним чи коли воно перетвориться у відкрите акціонерне товариство, всі акції якого належать державі) підприємство залишається під контролем держави. Різниця лише в механізмі управління власником певною господарською організацією, а також – у випадку перетворення в акціонерне товариство – в можливості у власника реалізувати, якщо в цьому виникне потреба, частину акцій інвесторам, для того щоб зменшити витрати на підтримку господарської діяльності даної господарської організації.

Закон (ст. 76 ГК) передбачає можливість створення казенних підприємств лише в певних галузях народного господарства.

Компетенція казенних підприємств, безумовно, спеціальна, оскільки казенне підприємство на відміну від інших суб'єктів господарювання не вільне при виборі сфери своєї діяльності. Адже держава створює казенне підприємство спеціально для виробництва визначеної продукції або надання певних послуг. До підприємства завдання доводяться у формі планових актів, які підприємство зобов'язано виконати.

Напрямок господарської діяльності казенного підприємства визначає міністерство, якому підпорядковується підприємство, а керівник казенного

підприємства організує у відповідності з доведеним завданням виробництво продукції або надання послуг.

Комунальні підприємства створюються для забезпечення нормальної життєдіяльності територіальної громади, а їх діяльність визначається завданнями і функціями органів місцевого самоврядування як носіїв публічної влади. До числа традиційних галузей економіки, у яких органи місцевого самоврядування беруть активну участь, відносяться, наприклад, постачання населення водою, газом, тепловою енергією, утримання каналізації і переробка стічних вод, вивіз сміття, міський і приміський пасажирський транспорт.

Діяльність комунальних підприємств цілком підпорядкована інтересам населення територіальних утворень. Ці підприємства, будучи власністю територіального колективу, результати своєї діяльності, будь-то прибуток чи конкретні товари і послуги, направляють на суспільні потреби.

Управління комунальними підприємствами здійснюють виконавчі органи Рад – виконавчі комітети, відділи, управління, комітети та інші органи.

Комунальні підприємства, будучи самостійними суб'єктами господарювання, як і державні, обмежені у своїх господарських повноваженнях. Згідно ч. 9 ст. 78 ГК особливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених ГК щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств.

Щодо доцільності існування комунальних підприємств в науці немає єдиної точки зору. Одні дослідники стверджують, що по своїй природі комунальна власність малоефективна, навіть при умілому її використанні, що у більшості випадків вона просто збиткова. Тому єдиний вихід у даний час – здача комунального майна в оренду, концесію [12, с. 37].

Правоздатність комунальних підприємств є спеціальною. Територіальна громада в особі відповідних органів, закріплюючи за підприємством своє майно, зацікавлена в його використанні за призначенням і згідно предмету діяльності, закріпленому статутом підприємства.

До унітарних підприємств ГК відносить **підприємства**, засновані на власності **об'єднань громадян та релігійних організацій** (ст. 112 ГК). Дана організаційно-правова форма підприємств виділяється за ознаками форми власності на майно таких підприємств, а саме колективної власності та особливою метою їх створення виконанням статутних завдань об'єднань громадян та релігійних організацій.

При заснуванні даних підприємств об'єднаннями громадян та релігійними організаціями має місце обмеження законодавцем прав відносно мети створюваної юридичної особи, оскільки дозволяється створювати даний вид підприємства лише для досягнення чітко визначених цілей засновника.

Засновником підприємства об'єднання громадян може бути відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Відповідно до ст. 20 Закону «Про об'єднання громадян» [9] право засновувати підприємства, необхідні для виконання статутних цілей, надане лише одному виду об'єднань громадян - громадським організаціям. Політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів.

Закон зобов'язує релігійні організації використовувати належне їм на праві власності майно лише для досягнення цілей, передбачених їх установчими документами, тому засновницькі права релігійних організацій щодо створення підприємств додатково обмежені законодавчими приписами, а саме ст. 112 ГК та ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [10].

Особливою організаційно-правовою формою комерційних підприємств є **приватні підприємства**, які на протязі періоду переходу вітчизняної економіки до ринкових відносин не лише довели свою життєздатність, а й стали однією

знайпоширеніших форм господарювання. Прийняття ГК України суттєво змінило положення приватних підприємств як суб'єктів господарювання. Сьогодні приватним визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання

– юридичної особи (ст. 113 ГК). Тобто засновниками приватного підприємства тепер

можуть бути як одна, так і декілька фізичних осіб, а також юридична особа. В зв'язку з цим І. Селіванова цілком слушно вважає, що «Виділяючи приватне підприємство декількох громадян, ГКУ створює можливість обходу Закону «Про господарські товариства». Таке приватне підприємство з точки зору внутрішньої організації може бути побудоване як господарське товариство, але формально не підпадати під норми спеціального закону, зокрема, про розмір мінімального статутного фонду, порядок його формування і таке інше» [5, с. 54].

Щодо правового регулювання унітарних приватних підприємств в літературі висловлено різні думки. Одні науковці вважають, що приватне унітарне підприємство вдало поєднує окремі риси складних організаційно-правових форм господарської діяльності і приватного бізнесу [23, с. 183]. Інші ж дослідники підкреслюють, що «такий різновид приватного підприємства, яке діє на основі приватної власності юридичної особи, взагалі не відповідає концепції ГКУ» [28, с. 54].

Стосовно речових прав приватного підприємства на майно необхідно підкреслити, що законодавець у ст. 63 ГК, розкриваючи поняття унітарного підприємства та називаючи різновиди таких підприємств, як загальне правило не встановлює, що унітарні підприємства не є власниками свого майна. Адже у положеннях статей ГК, присвячених державним, комунальним підприємствам;

підприємствам, заснованим об'єднаннями громадян та релігійними організаціями зазначено, що за цими підприємствами майно закріплено на праві

господарського відання чи оперативного управління, а відносно приватного підприємства такого обмеження немає (ст. 113 ГК). Оскільки приватне підприємство може бути якунітарним (а всі інші унітарні підприємства не є суб'єктами права власності), так і корпоративним (а останні визнаються суб'єктами права власності), то виникає питання щодо правового режиму майна унітарних приватних підприємств.

Чи потрібно до них ставитися як і до інших унітарних підприємств-невласників, чи законодавець не випадково не обмежив їх права щодо закріпленого майна і свідомо не відніс їх до суб'єктів права господарського відання та оперативного управління?

Чи є унітарне приватне підприємство власником свого майна – принципове питання, що визначає його правовий статус. Як відомо, підприємства-невласники не мають права утворювати інші підприємства; приймати участь у діяльності інших підприємств, що здійснюють підприємницьку або некомерційну господарську діяльність вони можуть лише за згодою власника майна унітарного підприємства; не можуть самостійно відчужувати, віддавати в заставу майнові об'єкти, що належать до основних фондів, здавати в оренду цілісні майнові комплекси структурних одиниць, тобто не можуть самостійно розпоряджатися майном, закріпленим за ними власником на праві господарського відання чи оперативного управління та ін. Як бачиться, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 135 ГК власник має право засновувати господарські організації, закріплюючи за ними належне йому майно на праві власності, праві господарського відання, оперативного управління, а правовий режим майна підприємства встановлюється статутом (ч. 4 ст. 62 ГК) і залежить від волевиявлення засновника, то враховуючи відсутність обмеження законодавцем правового режиму приватних підприємств, цілком логічно зробити висновок, що саме відносно приватних унітарних підприємств можливий будь-який правовий

режим майна, передбачений ст. 133 ГК для суб'єктів господарювання, а саме – право власності, право господарського відання чи оперативного управління на розсуд засновника (ст. 135 ГК).

Тому немає жодних підстав сумніватися, що засновник унітарного приватного підприємства, як власник майна, визначаючи правовий режим цього майна, має право передати його у власність підприємству і таким чином визначити статус приватного унітарного підприємства як власника.

Правовий режим майна приватного підприємства повинен бути закріплений засновником у статуті підприємства. При цьому засновник не може передати якусь частину майна підприємству у власність, а якусь – у господарське відання.

Встановлений статутом майновий режим поширюється на все майно приватного підприємства, як передане йому засновником, так і набуте пізніше – внаслідок здійснення господарської діяльності або на інших не заборонених законом підставах. Засновник має право, наділяючи приватне підприємство майном на праві власності, передати окреме індивідуально визначене майно підприємству у користування. У такому випадку внеском засновника до статутного фонду буде не саме майно, а майнове право – право користування цим майном. Таке підприємство користуватиметься майном без права його відчуження.

Якщо відповідно до статуту приватне підприємство є власником майна, отриманого від засновника та набутого на інших законних підставах, то засновник приватного підприємства з моменту державної реєстрації останнього і до моменту його припинення шляхом ліквідації не має жодних прав на майно цього приватного підприємства. Єдиним власником цього майна є приватне підприємство, яке має право здійснювати будь-які дії щодо цього майна з урахуванням обмежень, які можуть бути встановлені статутом. Так, наприклад, статут приватного підприємства може встановлювати, що укладення правочинів на певну суму чи з певним майном здійснюється директором приватного підприємства лише після отримання згоди засновника. Але

засновник у даному випадку буде діяти не як власник майна підприємства, а як його вищий орган підприємства (по відношенню до виконавчого органу – директора).

Щодо відповідальності приватного підприємства-власника перед кредиторами засновника питань не виникає. Ключовим принципом цивільного права є розмежування майнової відповідальності засновника і створеної ним юридичної особи. Відповідно до ч.3 ст. 96 ЦК, учасник (засновник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом. Таким чином, якщо статутом приватного підприємства прямо не встановлено відповідальність цього підприємства за зобов'язаннями засновника, то це підприємство не може притягуватись до такої відповідальності.

Якщо ж правовим режимом майна приватного підприємства буде встановлене засновником право господарського відання, то після внесення майна до статутного фонду приватного підприємства, його власник фактично втрачає можливість користуватись та або розпоряджатись таким майном. Він може це зробити тільки від імені підприємства, виконуючи функції директора останнього. Таким чином складається цікава ситуація – ні власник, ні саме підприємство не можуть розпорядитися таким майном, оскільки права власника обмежені режимом господарського відання, встановленим щодо майна підприємства, а приватне підприємство не може, оскільки воно не є власником закріпленого за ним майна. Як справедливо підкреслюється в науковій літературі «Ситуація щодо приватного підприємства-невласника у багатьох випадках є дійсно тупіковою, зумовлена вона недостатньою увагою законодавця до правового режиму майна суб'єктів господарювання» [17, с. 41].

Таким чином, унітарні приватні підприємства, як і корпоративні приватні підприємства виступатимуть власниками свого майна у разі закріплення такого режиму майна в статутах цих підприємств. І, відповідно, ці підприємства будуть невластниками, якщо засновник встановить для них режим права

господарського відання або оперативного управління, що знайде відбиток у статуті. Проблеми щодо визначення правового режиму майна приватних підприємств можуть виникати у разі невизначення правового режиму їх майна засновником у статуті. Вважаємо, що у таких випадках правовим режимом майна повинно вважатися право власності, оскільки встановлення іншого правового режиму майна є менш доцільним, і відповідно такий режим повинен бути спеціально обумовлений власником- засновником приватного підприємства.

3.3. Організаційно-правові форми корпоративних підприємств

Характерним для корпоративного підприємства є те, що на відміну від унітарного, воно створюється не одним, а двома чи декількома засновниками за їх спільним рішенням на основі договору. Право засновувати корпоративне підприємство належить будь-яким учасникам господарських відносин – фізичним чи юридичним особам. Засновники, створюючи корпоративне підприємство, наділяють його майном, тобто передають підприємству як власнику певне майно, набуваючи взамін корпоративні права щодо цього підприємства, які надають їм право на управління справами корпоративного підприємства та розподіл його прибутку.

Корпоративне підприємство є власником закріпленого за ним майна. Форма власності корпоративних підприємств на майно може бути приватною і колективною. Розповсюдженими є корпоративні підприємства засновані на змішаній власності – державній, приватній, колективній.

Право власності корпоративних підприємств і наявність корпоративних прав засновників є визначальними ознаками правового статусу даних підприємств.

У залежності від організаційно-правової форми в корпоративних підприємства має місце складна структура управління, що включає вищі та виконавчі органи управління підприємства.

Ознаками корпоративних підприємств є: 1) заснування двома або більше засновниками (як фізичними, так і юридичними особами); 2) поділ статутного капіталу (майна підприємства) на частки (паї) відповідно до кількості засновників (учасників) або акцій рівної номінальної вартості; 3) здійснення спільного управління справами підприємства на основі корпоративних прав, в тому числі через створені учасниками органи; 4) участь засновників (учасників) у розподілі доходів підприємства; 5) вільне володіння, користування і розпорядження майном, що належить підприємству на праві власності; 6) загальна правоздатність, що

притаманна господарюючим суб'єктам приватно-колективного сектору економіки;

7) самостійна відповідальність підприємства за своїми зобов'язаннями усім належним йому майном, а також додаткова відповідальність членів в виробничих кооперативах та учасників у товариствах з додатковою відповідальністю, повних товариствах, та командитних товариствах.

Оскільки корпоративні підприємства відповідають за своїми зобов'язаннями належним їм майном, то важливим є питання надійності їх майнової бази, особливо в товариствах об'єднань капіталів – акціонерному товаристві, товаристві з обмеженою відповідальністю, товаристві з додатковою відповідальністю.

Найбільш розповсюдженими серед корпоративних підприємств **господарські товариства** Господарське товариство – це родове поняття, яке об'єднує п'ять самостійних видів товариств: повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, акціонерне товариство, що знайшло відбиток: у Законі України «Про господарські товариства» (ст. 1), у ГК (ст. 80 ГК) та ЦК (ст. 113 ЦК).

І хоча кожний з видів господарських товариств має свої особливі ознаки загальною рисою для них, як корпоративних підприємств, є наявність статутного (складеного) капіталу, поділеного на частки між учасниками.

Різняться ж вони за обсягом відповідальності засновників за зобов'язаннями товариства.

В науковій літературі господарські товариства, крім того, поділяють на дві групи: товариства капіталів і товариства осіб, в основу якого покладено декілька критеріїв: обсяг відповідальності учасників за зобов'язання товариства, статус учасників, спосіб участі в товаристві (майнова або особиста). Товариствами осіб (персональними товариствами) вважаються повне і командитне товариство. Всі або частина їх учасників несуть повну майнову відповідальність за зобов'язання товариства. Вони ж здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність, тому їх особиста участь у справах обов'язкова. До товариств капіталів належать акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю. Всі учасники цих товариств повинні зробити майновий внесок, несуть обмежену відповідальність і не зобов'язані брати особисту участь в їх діяльності.

Як суб'єкт господарювання господарське товариство утворюється на майновій основі, що складається з вкладів засновників у його статутний фонд. Вклади учасників та засновників господарського товариства можуть бути у формі майнових об'єктів, цінних паперів, майнових прав, у тому числі на об'єкти інтелектуальної власності, грошових коштів у національній та/або іноземній валюті.

Щодо порядку заснування господарських товариств та його правового оформлення проблема вбачається в застосуванні законодавцем однакової назви (установчий) щодо договору між засновниками товариств – об'єднань капіталів і персональних товариств. Мета, зміст цих договорів та механізм їх реалізації значною мірою відрізняються. В першому випадку (при заснуванні об'єднань капіталів) договір націлений на створення товариства певних параметрів і регулює відносини між його засновниками. Реалізація положень договору (виконання засновниками своїх зобов'язань) та переобрання створеним товариством на себе зобов'язань засновників перед кредиторами свідчить про

те, що договір (як угода між засновниками) вичерпав себе. Необхідно розмежовувати договір про створення товариства-об'єднання капіталів і єдиний установчий документ персонального товариства - договір товариства як універсального за своєю метою, що виконує роль засновницького договору (регулює діяльність засновників щодо створення товариства) та забезпечує регулювання корпоративних відносин у вже створеному товаристві.

Згідно ч.1 ст. 82 ГК, установчим документом повного товариства і командитного товариства є засновницький договір. Установчим документом акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю і товариства з додатковою відповідальністю є статут.

Акціонерне товариство визначене законодавцем як господарське товариство, яке має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, і несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства, а акціонери несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах вартості належних їм акцій.

ГК України та Закон України „Про господарські товариства” розрізняють два види акціонерних товариств - відкрите і закрите, Закон України «Про господарські товариства» (ст. 25, 29) визначає їх характерні риси, що дозволяють відрізнити ВАТ від ЗАТ.

До товариств об'єднань капіталів відноситься товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ), яке більшістю своїх рис подібне до акціонерного товариства. ТОВ у багатьох країнах вважається однією з найбільш привабливих організаційних форм господарювання [17, с. 233].

Товариством з обмеженою відповідальністю законодавець визнає господарське товариство, що має статутний фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів (ч.3 ст. 80 ГК). Враховуючи положення даної статті можна виділити такі переваги ТОВ як обмежену відповідальність учасників (у

межах вкладу) та можливість отримання учасником своєї частки у статутному фонді у разі виходу з товариства.

Товариство з додатковою відповідальністю є модифікацією товариства з обмеженою відповідальністю з єдиною відмінністю від останнього - наявністю в учасників товариства обмеженої додаткової відповідальності за зобов'язаннями товариства. Відповідальність учасників обмежується розміром, встановленим установчими документами товариства і є кратним відповідно до вкладу кожного з учасників.

Повне товариство відноситься до персональних господарських товариств. Це товариство, учасники якого відповідно до засновницького договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить, на яке може бути звернуто стягнення. Ця додаткова відповідальність виникає тоді, коли у повного товариства недостатньо майна для задоволення вимог кредиторів. Причому учасник відповідає за боргами товариства незалежно від того, виникли ці борги до чи після його вступу в товариство, до моменту свого вибуття з товариства. Учасник, який сплатив повністю борги товариства, має право звернутися з регресом у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства.

Щодо участі у господарських товариствах, то законодавець передбачає, що особа може бути учасником тільки одного повного товариства (ч. 2 ст. 119 ГК).

Представником персональних товариств є також командитне товариство. Це товариство, у якому разом з учасниками, які здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном – повними учасниками, є один чи декілька учасників - вкладників, які несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, в межах сум внесених ними вкладів та не беруть участі у діяльності товариства.

Щодо правового регулювання командитного товариства, то слід зазначити, що у частині, яка не торкається правового становища вкладників, командитне товариство аналогічне повному товариству.

До корпоративних комерційних підприємств, що здійснюють свою господарську діяльність на основі колективної власності засновника, відносяться **виробничі кооперативи**. Виробничий кооператив - добровільне об'єднання громадян на засадах членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Виробничий кооператив має всі ознаки, притаманні окремому виду підприємства – визначену форму власності, особливий спосіб управління, методи розподілу результатів діяльності тощо, що дозволяє чітко визначити його місце серед інших видів підприємств.

В Україні правовий статус кооперативної форми господарювання ґрунтується на нормах Конституції України, ГК (ст. 95-110) та ЦК (163-166), Закону України «Про кооперацію» [25], в якому визначаються правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперації в Україні та інших спеціальних нормативно-правових актів з питань кооперації.

Так, ГК відносить виробничі та споживчі кооперативи до підприємств колективної власності як одного з видів організаційних форм підприємств (гл. 10 ГК). У Цивільному кодексі виробничі кооперативи (як різновид підприємницьких товариств) (ст. 84 ЦК) та споживчі товариства (як непідприємницьке товариство) (ст. 111 ЦК) включено до переліку організаційно-правових форм юридичних осіб, що можуть функціонувати на території України.

Організаційно-правова форма виробничого кооперативу являє собою об'єднання праці і капіталу: всі члени кооперативу зобов'язані брати особисту трудову участь в його діяльності та внести майновий пайовий внесок.

Характерними рисами цієї організаційно-правової форми підприємства виступають: 1) здійснення підприємницької діяльності; 2) добровільне об'єднання виключно фізичних осіб, які досягли 16-річного віку; 3) діяльність

кооперативу на засадах членства учасників; 4) рівність всіх членів в управлінні підприємством незалежно від розміру паю; 5) розподіл доходу між членами кооперативу в залежності від їх трудової участі, а не розміру паю; 6) майнова відокремленість на праві колективної власності на об'єднане його членами майно (вступні, пайові й інші обов'язкові внески); 7) субсидіарна від

3.4. Асоційовані підприємства

Розглядаючи види та організаційно-правові форми підприємств, особливу увагу слід приділити асоційованим підприємствам. Згідно ст. 126 ГК асоційовані підприємства (господарські організації) - це група суб'єктів господарювання різних організаційно-правових форм (частіше – господарські товариства), що володіють повною господарською компетенцією і якостями юридичної особи (тобто господарські організації), що дозволяє кожному з асоційованих підприємств самостійно брати участь у відносинах товарно-грошового обігу під власну відповідальність у зобов'язаннях. Будучи формально-юридично, майново і структурно відокремленими, такі суб'єкти, проте, характеризуються відносинами економічної та/або організаційної залежності, що може виражатися у формах участі одного суб'єкта господарювання в статутному фонді іншого та/або в участі одного в управлінні іншим. Це дозволяє здійснювати вирішальний вплив (або контроль) на господарське товариство тим учасником товариства, який володіє більшістю голосів у зборах учасників та/або відповідною часткою в майні товариства). Залежне і дочірнє підприємства - тотожні поняття. Залежність у будь-якому вигляді за ст. 126

ГК тягне за собою визнання за залежним підприємством статусу дочірнього [24, с.13].

Залежним підприємство може бути як з моменту його заснування у якості дочірнього, так і стати таким в процесі здійснення господарської діяльності.

Дочірні підприємства можуть створюватися і як унітарні підприємства, і як корпоративні підприємства. При чому як ті, так і інші можуть бути як власниками закріпленого за ними майна, так і функціонувати на майні, яке за ними закріплене на праві господарського відання або на праві оперативного управління власниками засобів виробництва (ст. 55 ГК).

Унітарні дочірні підприємства створюються одним материнським підприємством-засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Корпоративні дочірні підприємства створюються двома або більше засновниками, мають статутний фонд, поділений на частки (акції, паї), один із засновників (учасників) – господарська організація, яка є власником контрольного пакету акцій (або відповідної частки у статутному фонді дочірнього підприємства), що забезпечує здійснення контролю за діяльністю останнього. Для корпоративних дочірніх підприємств найбільш прийнятною є організаційно-правова форма

господарського товариства, перш за все товариств об'єднань капіталів – акціонерного товариства (АТ), товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ) та товариства з додатковою відповідальністю (ТДВ), оскільки в них кількість голосів, що має учасник при прийнятті рішень загальними зборами, залежить від розміру його частки у статутному фонді товариства і один учасник може володіти більшістю голосів, що дає йому змогу формувати виконавчий і контролюючий органи товариства, а також забезпечувати прийняття органами товариства рішень, вигідних для такого учасника.

Форма повного товариства менш прийнятна для дочірнього підприємства, оскільки ведення справ товариства здійснюється за загальною згодою всіх учасників такого товариства. У той же час командитне товариство може бути

дочірнім підприємством за умови, що має єдиного учасника з повною відповідальністю, який здійснюватиме управління справами товариства і цим повним учасником виступатиме господарська організація зі статусом юридичної особи.

Основною ознакою дочірнього підприємства слід вважати значний ступінь його залежності від материнського підприємства, що дає можливість останньому здійснювати контроль над дочірнім підприємством. Наявність у дочірнього підприємства статусу юридичної особи не забезпечує йому цілковиту самостійність у здійсненні своєї діяльності.

Залежність унітарного дочірнього підприємства від власника майна цілком виправдана, адже лише останній вправі розпоряджатися належним йому майном и вирішувати питання щодо делегування частини таких повноважень іншим особам, у тому числі і дочірньому підприємству. Проте останнє є самостійним у здійсненні повноважень, що не належать до компетенції власника майна, зокрема у здійсненні оперативно-господарської діяльності.

Залежність корпоративного дочірнього підприємства від іншої господарської організації, що одночасно є одним із його учасників і володіє контрольним пакетом акцій чи відповідною часткою у статутному фонді дочірнього підприємства, зумовлюється принципом участі в управлінні справами такого підприємства- товариства залежно від розміру частки у його статутному фонді (АТ, ТОВ, ТДВ, приватне корпоративне підприємство) чи обсягом повноважень повного учасника в КТ.

ГК вказує, що ступінь залежності між асоційованими підприємствами може бути меншою чи більшою, у зв'язку з чим розрізняє «просту» і «вирішальну» залежність.

Проста залежність між асоційованими підприємствами виникає в тих випадках, коли одне з них здатне блокувати прийняття рішень залежним підприємством з питань, що вимагають голосування кваліфікованою більшістю голосів. Відносини вирішальної залежності між асоційованими підприємствами виникають в тих випадках, коли між ними встановлюються

відносини контролю- підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних зборах, інших органах управління залежного підприємства. Звичайно відносини вирішальної залежності забезпечуються володінням контрольним пакетом акцій, що не обов'язково має перевищувати половину всієї їх вартості. При великій розпорошеності акцій цей пакет може бути контрольним і в разі значно меншої сукупної їх вартості.

До ознак дочірнього підприємства слід віднести також субсидіарну відповідальність контролюючого підприємства перед кредиторами дочірнього, на що звертається увага в науковій літературі [25, с. 125].

ВИСНОВКИ

Для законодавства характерне багатоваріантне використання терміну «підприємство». У вітчизняному законодавстві термін “підприємство” завжди використовувався для визначення суб’єкта або об’єкта прав. При цьому часто мало місце змішання смислових значень терміну, що затрудняло правозастосовчу діяльність. ГК нарешті поклав край двозначності використання терміну «підприємство», визначивши останнє суб’єктом господарських відносин, а об’єктом угод – цілісний майновий комплекс підприємства, як нерухоме майно, що належить підприємству. Таким чином необхідно розрізнати підприємство як суб’єкт господарської діяльності і його майно – майновий комплекс.

Підприємство – це господарська організація, реально існуюче соціальноутворення, суб’єкт права, що має особливі економічні і соціальні функції в економічній системі, а саме функції колективного товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах та послугах.

Підприємство є господарсько-правовою формою взаємодії приватних(особистих) інтересів засновників і публічних (суспільних) інтересів держави шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Правове становище підприємства як суб’єкта господарської діяльності обумовлене певними ознаками, серед яких: 1) визначеність організаційно-правової форми суб’єкта господарювання, що характеризується метою, правовим статусом та складом засновників, правовим режимом майна, організацією управління та умовами і обсягом відповідальності; 2) майнова відокремленість; 3) легітимація існування в якості суб’єкта господарювання; 4) самостійна відповідальність за результати господарювання; 5) самостійність в господарському обороті, яка передбачає свободу вибору видів діяльності, незалежність.

Правове становище підприємства певного виду обумовлене перш за все майновим режимом майна підприємства. При цьому сама форма власності –

приватна, колективна чи державна не повинна мати визначального впливу на правовий статус підприємства. Значно важливішою є наявність чи відсутність у підприємства повного обсягу прав на закріплене за ним майно. Найбільш повний обсяг прав мають підприємства-власники - господарські товариства, виробничі кооперативи, приватні підприємства. Підприємства, що здійснюють свою господарську діяльність на основі права господарського відання або оперативного управління мають особливий правовий статус, обумовлений способом відмежування функцій власника від функцій управління майном у державних та комунальних підприємствах. Ці підприємства як майнові комплекси є об'єктами права державної або комунальної власності. Особливий правовий статус мають підприємства об'єднань громадян та релігійних організацій, що пов'язано із можливістю заснування цих підприємств виключно для здійснення статутної діяльності даними організаціями.

На правове становище підприємства крім правового режиму майна впливає спосіб утворення (заснування) та формування статутного фонду підприємства. Так, унітарні підприємства заснуються одним засновником, який безпосередньо керує підприємством, затверджує його статут, формує трудовий колектив, привласнює прибуток, реорганізує та ліквідує підприємство. На відміну від унітарних підприємств, правовий статус корпоративних підприємств передбачає заснування їх декількома засновниками за спільним рішенням на основі об'єданого майна та/або підприємницької чи трудової діяльності, їх спільного управління справами на основі корпоративних прав та сумісний розподіл доходів і ризиків підприємства.

Оптимізація правового становища підприємств має відбуватися з врахуванням обсягу прав підприємства щодо майна, на базі якої воно функціонує, характеру його діяльності, способу утворення, складу та статусу учасників тощо шляхом забезпечення уніфікації організаційно-правових форм

господарювання, публічності відомостей державної реєстрації та результатів фінансово-господарської діяльності, захисту прав дочірніх підприємств та кредиторів підприємств-невласників, індивідуальних інтересів у корпоративних підприємствах та узгодження публічних і приватних інтересів щодо таких суб'єктів господарювання як державні та комунальні підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативні акти

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 436 // ВВР України. - 2003. - №№ 18, 19-20, 21-22. - Ст. 144.
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435 // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44. - Ст. 356.
4. Про власність: Закон УРСР від 07.02.1991 р. № 697-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 20. - Ст. 249. - (зі змін. та доповн.).
5. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576 // ВВР України. - 1991. - № 49. - Ст. 682. - (зі змін. та доповн.).
6. Про заставу: Закон України від 02.10.1992р. № 2654 // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 47. - Ст. 642.
7. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 38. - Ст. 313.
8. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087 // Відомості Верховної Ради. - 2004. - № 5. - Ст. 35.
9. Про об'єднання громадян: Закон України від 16.06.1992р. №2460-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. - Ст. 504.
14. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (очерк теории). Научное издание / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 216 с.
15. Дозорцев В. А. Проблемы совершенствования гражданского права РФ при переходе к рыночной экономике / В. А. Дозорцев // Государство и право. - 1994. - № 1. – С. 26-36. 47
16. Зайченко М. П. Особливості існування юридичної особи, створеної одним учасником, за новим Цивільним кодексом України / М. П. Зайченко // Проблема юридичної особи у цивільному праві України : Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті О. А. Пушкіна (21 травня 2004 р.) – Х. : Нац. ун-т внутрішніх справ; Харків. економіко-правовий ун-т, 2004. - С. 122-125.

17. Кибенко Е. Р. Корпоративное право. Учебное пособие / Е. Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 1999. – 480 с.
18. Кібенко О. Правовий режим майна приватного підприємства // Юридичний радник. – 2005. - №1(3). – С.37-41.
19. Кравчук В. Соціально-правова природа юридичної особи / В. Кравчук // Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Львів, 2000. - 25 с.
20. Кравчук В. В. Соціально-правова природа юридичної особи / Кравчук В. В. // Дис... канд. юрид. наук. - Львів, 2000. - 186 с.
21. Лаптев В. В. Современные проблемы предпринимательского (хозяйственного) права / В. В. Лаптев // Предпринимательское право в XXI веке: преемственность и развитие / Отв. ред. М. М. Славин. - М., 2002. – 273 с.
22. Лаптев В. В. Хозяйственное право - право предпринимательской деятельности / В. В. Лаптев // Государство и право. - 1993. - №1. - С.33-43.
23. Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственно- правовой мысли в суверенной Украине / В. К. Мамутов // Хозяйственное законодательство Украины: практика применения и перспективы развития в контексте европейского выбора: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономико-правовых исследований; Редкол. : В. К. Мамутов (отв. ред.) и др. – Донецк : ООО «Юго-Восток Лтд». - 2005. - С. 12-37.
24. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Кол. авт. : Г. Л. Знаменський, В. В. Хахулін, В. С. Щербина та ін.; За заг. ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
25. Потюк М. Дочірні підприємства як юридичні особи / М. Потюк // Право України. – 1999. - № 1. – С.124-125.
26. Примак В. До питання про сенс і критерії розмежування юридичних осіб публічного та приватного права / В. Примак // Юридична Україна. –2004. - № 2. - С. 43-49.
27. Пушкін А. Відносини підприємства і правовий статус їх суб'єктів / А. Пушкін, В. Селіванов // Право України. – 1994. - № 5-6. – С. 9-15.

28. Селіванова І. Про співіснування систем юридичних осіб в аспекті нових Цивільного та Господарського кодексів / І. Селіванова // Юридична газета. 2004. – № 19(31). – С. 1-3.

29. Селіванова І. А. “Дивні” підприємства Господарського кодексу України / І. А. Селіванова // Проблема юридичної особи у цивільному праві України :

Матеріали наук.-практ. конф., присвяченої пам’яті О. А. Пушкіна (21 травня 2004 р.) – Х. : Нац. ун-т внутрішніх справ; Економіко-правовий ун-т, 2004. - С. 51-54.

30. Хохлов Е. Б. Понятие юридического лица: история и современная трактовка / Е. Б. Хохлов, В. В. Бородин // Государство и право. - 1993. - № 9. - С. 52-59.

31. Саниахметова Н. О. Цивільне право України / Н. О. Саниахметова. – К. : Істина, 2003. – 776 с.

32. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І.Борисової, І. В. Спасибо- Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. –Т. 1. – 480 с.

33. Чанкин В. В. Торговое право: современные тенденции / Чанкин В. В. // Государство и право. - 1993. - № 2. - С. 57-64.

34. Щербина В. С. Господарське право України: Навч. посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. / В. С. Щербина. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 284 с.